

II. Mahmud devrinde yeniden göreve çağırıldı. Her ne kadar sağlık sorunlarını gerekçe göstererek affını istediye de 1809 Ağustosunda rikâb-ı hümâyün kethüdâlığına tayin edildi. 1810 Haziranındaki azli üzerine yine geri plana çekildi. Bir süre sonra imparatorluğun en problemlî bölgelerinden biri olan Mora'ya nâzır olarak gönderildi. Mora için kaleme alınan yeni nizamnâmeyle bölge valisiyle birlikte uygulamakla görevlendirildi. Mora'daki kalelerin tahkimiyle uğraşırken bir taraftan da "ihtilâlî mücip hareket edenler"i Mora valisiyle birlikte sürgüne gönderme işiyle uğraştı. Bu makamda uzun müddet kalamadı, 10 Nisan 1821'de Mora'da vefat etti. Naaşı İstanbul'a getirilerek Bostan İskelesi'ndeki kabrine defnedildi.

Azmî Efendi'nin kaleme aldığı *Prusya Sefâretnâmesi* Osmanlı siyaset kültürü açısından hayli önemlidir. Sefâretnâmenin ilk bölümü XVIII. yüzyılın diğer sefâretnâmelerinde görüldüğü gibi Azmî Efendi'nin Berlin'e yaptığı seyahat esnasında vuku bulan olaylara, yolu üzerindeki kasaba ve şehirlerin tasvirine, Prusya kralı ve başvekili tarafından kabul törenlerinin anlatımına ayrılmıştır. Sefâretnâmeye eklenen "Tezvil" bölümü ise Osmanlı siyaset literatüründe yeni bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Daha önce Osmanlı sefâretnâme müelliflerinin ilgi alanına girmeyen Avrupa devletlerinin malî ve askerî durumu, genel olarak ülkenin sosyoekonomik ve sosyopolitik vaziyeti gibi meseleler Azmî Efendi ile birlikte devrin sefâretnâme müelliflerinin gözde konuları haline gelmiştir. Nitekim bu bakış açısını, *Sefâretnâme-i Azmî*'den birkaç yıl sonra Ebûbekir Râtib ve Mustafa Râsih efendiler tarafından kaleme alınan "Büyük Lâyhalar" da görmek mümkündür. Nizâm-ı devlete dair lâyhaların aksine doğrudan reform önerilerini içermeyen bu yeni sefâretnâme türü, aslında Avrupa devletlerinin karşılaştıkları benzer problemlerin çözümü için geliştirdikleri projeleri birer örnek olmak üzere Nizâm-ı Cedîd ricâline sunmuştur. Azmî Efendi'nin sefâretnâmesi yayımlanmıştır (Ahmed Azmî, *Sefâretnâme-i Azmî*, İstanbul 1303). *Hadîka-i Vekâyi'* ve *Cevdet Paşa'nın Târihi'* içinde de yer almaktadır. Fas elçiliğiyle ilgili takrirî Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır (Emanet Hazinesi, nr. 4034).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *HH*, nr. 396, 8491, 10262, 13346, 14983, 15050, 15179/D, 17232, 23502, 23709, 36252, 41774, 42320, 47804, 48697, 53209, 57457, 58599; BA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 301, 6481; BA,

Cevdet-Maliye, nr. 3220; BA, *Cevdet-Zabtiye*, nr. 1455, 1788; Halil Nûri, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 239, vr. 14^b, 22^b, 169^{a-b}, 435^b-436^a; Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi'* (haz. Adnan Baycar), Ankara 1998, s. 144-147, 195 vd., 198 vd.; *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîhi* (haz. Ali Osman Çınar, doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 12, 172, 292 vd.; Vâsîf, *Târih* (İlgürel), s. 372-373; III. Selim'in *Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme* (nşr. V. Sema Ankan), Ankara 1993, s. 22-27; Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, I, 256; *Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Târih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 666; *Cevdet, Târih*, IV, 6-7, 51; V, 79, 346 vd.; IX, 117; Gümeç Karamuk, *Ahmed Azmî Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III.*, Frankfurt 1975; Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı Prusya İttifâkı: Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki*, İstanbul 1984, s. 108, 111-114, 124-126, 131-132; a.mlf., *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 124, 135-136; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992, s. 148-153; Christoph K. Neumann, "Decision Making without Decision Makers: Ottoman Foreign Policy Circa 1780", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* (ed. C. E. Farah), Kirksville 1993, s. 33-34; Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmî Efendi: 1700-1783* (trc. Özden Arkan), İstanbul 1997, s. 34, 75; Abdurrahman Şeref, "Berlin Hazîne-i Evrâkında Vesâik-i Kadîme-i Osmâniyye", *TOEM*, sy. 44 (1333), s. 67-92; G. B. Volz, "Eine türkische Gesandtschaft am Hofe Friedrichs des Grossen im Winter 1763/1764", *Hohenzollern Jahrbuch*, XI, Berlin 1907, s. 17-54.

FATİH YEŞİL

AHMED BÂBÂ el-VÂİZ

(أحمد بابا الواعظ)

Ahmed Bâbâ b. Ahmed b. İâsâ b. Mûsâ el-Vâiz es-Sokofî el-Vatanî el-Kûmâsî (1913-1982)

Genalî âlim ve edip.

Gana'nın orta kesiminde bulunan Kûmâsî (Kumassi, Kûmâse) şehrinde doğdu. İlim ve tasavvuf ehli bir aileye mensuptur. Nijerya'nın kuzeyinde Sokoto'da yaşayan Fûlânîler'den olan babası Gana'ya göç ederek Kûmâsî'ye yerleşmişti. O bölgede bir kadının kendi kocasını özel adıyla anması ayıp sayıldığından annesi Hacıyâ Meryem Mey de babasının adını taşıyan oğluna "bâbâ" diye hitap etmiş, o da adıyla birlikte bu lakapla anılmıştır. Ayrıca bölgedeki âdete uygun biçimde kendisi için Vatanî ("Hübbü'l-vağan mine'l-îmân" sözünden hareketle) nisbesini lakap olarak seçti. Babasının vefatından sonra öğrenimi ve tasavvufî eğitimiyle meşhur kabilelerden

Mossi'nin reisi olan üvey babası Şeyh Mâlem Âdem Emîr Mûşî ilgilendi. Kûmâsî'de Mâlem Garbe (Ebû Bekir b. Mûsâ) el-Keşînâvî, Muhammed İnuva b. İâsâ, Hâc Ebû Bekir el-Fellâtî ve Şeyh Abdullah Tânu'dan, Kuzey Nijerya'da Zaria'da Yehûdâ b. Sa'd'dan Mâlikî fıkhi, tefsir, hadîs, Arap dili ve edebiyatı okudu. Bir Ticânî "mukaddemi" olan hocası Mâlem Garbe vasıtasıyla Ticânîyye tarikatına intisap etti; sülûkünü Cenneli Şeyh Nûh el-Fellâtî'nin yanında tamamladı. 1943'te hacca gitti. Mekke'de Elfâ Hâşim'in halifesi Şeyh Ahmed b. Abdurrahman el-Katâgumî tarafından Ticânî mukaddemi tayin edildi. Bu arada Şeyh Muhammed Hâdî b. Mevlûd Fâl el-Alevî'ye intisap ederek ondan irşad izni aldı. 1947'de Senegal'in Kavlah şehrinde yaşayan Ticânîyye tarikatı şeyhi İbrâhim b. Abdullah Niyâs'a intisap etti ve onun önde gelen müridleri arasında yer aldı. Şeyhinin Gana'ya her gelişinde yaptığı yolculuklarda onun yanında bulundu, konuşmalarını tercüme etti ve şeyhi onu "lisânü'l-feyzatî'l-İbrâhîmiyye ve tercümânühâ" görevine tayin etti. Yetiştirdiği talebeler arasında halifesi Muhammed Mustafa Kâmil, Abdurrahman Âdem Emîr Mûşî, Abdülazîz Bunbâ, Mâlem İsmâil Bekû ve Mustafa İbrâhim Ekrâ'nın adları anılır. Gana'nın ve Nijerya'nın birçok bölgesini tebliğ amacıyla dolaşıp vaaz ve irşadda bulunduğundan "Vâiz" lakabıyla meşhur oldu. Kendi öğrencilerini de bu tür faaliyetlere yönlendirdi. Daha sonra artan bu etkinlikleri düzenli şekilde sürdürmek amacıyla Cem'iyetü'l-muallimîn li'd-da've ve'l-irşad adıyla bir cemiyet kurdu. Bunun dışında üvey babasının evinde el-Medresetü'l-vataniyyetü'l-İslâmiyye adıyla bir okul açtı. 29 Ocak 1982 tarihinde Kûmâsî'de vefat etti. Ahmed Bâbâ dört hanımla evlenmiş ve bunlardan yirmi beş çocuğu olmuştur.

Eserleri. Ahmed Bâbâ'nın çeşitli eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Azbu'l-bâtir 'alâ nahri külli 'anid* (Kahire 1376/1956, 1381/1961); *'Avnü'z-zâkir fi halli elfâzi'z-zikr li-tarîkati't-Ticâniyye* (Kûmâse, ts.); *Berâ'etü'l-muhtâş fi âdâbi'l-müfid ve'l-müstefid* (Accra 1389/1969); *Büşre'l-müttaqîn ve'l-muhsinîn* (Accra 1389/1969); *Hüsnü'z-zan bi'l-mevlâ* (Kûmâse, ts.); *el-Kenzü'l-müfid li'l-müridi's-şâdık* (Kahire 1379/1950); *Mağne'îsü'l-kulûb fi seyri's-sâlikîn ilâ hazreti rabbi'l-âlemîn* (Kûmâse 1397/1977); *Meserretü'l-kâbiż* (Tanus 1373/1954, *Meserretü'l-kâbiżi's-suğrâ* diye de anılır); *Mikma'atü'l-münkirîn*

(Kûmâse, ts.); tasavvuf karşıtlarının evlerinin kapısına Ankebût süresinin 41. âyetini yazmaları vesilesiyle telif edilmiştir); *en-Naşiha fi zecri halkı'l-lihye* (Kûmâse, ts.); *Tuħfetü's-şâdıķin li'r-râġıbbın fi'l-fidâ* (Kûmâse 1392/1972, sonunda Allah'tan şifa dilediği "el-Kaşidetü'n-nûniyye"siyle birlikte; müellif bu kitabı 1972 yılında hastahanede yaptığı sırada ölü adına yapılacak niyazlar hakkında ve cenaze törenlerine ilişkin bazı mahallî âdetleri tenkit amacıyla yazmıştır); *el-Ķunbületü'd-dâmiġa 'alâ ru'ûsi'l-münkirin li-evliyâ'llâh* (Kûmâse, ts.); *Risâletü'l-manşûr fi'r-red 'alâ risâleti Desîseti'l-inkâr* (Kahire 1376/1956, 1381/1961); *Şavtü enşâri'l-feyza fi tebşiri'l-'abdi'l-mu'tekid bi-mâ lehû mine'z-zevcât fi'l-cenne* (Kûmâse, ts.; Şeyh İbrâhım Niyâs'ın Rahmân süresinin 56. âyetiyle ilgili yorumlarını özetlemiştir); *Seyfü'l-ħak 'alâ nuħûri'l-Vehhâbiyyin* (Kûmâse 1973); *Tenbihü's-sâhı 'ani's-şalât* (Accra, ts.); *Tavzıhu'l-edille li-men yerûmu delilen 'ale't-ťarıķati's-şûfiyye* (Kahire 1381/1961, *el-Azbü'l-bâtir ve Risâletü'l-manşûr* ile birlikte); *eş-Semerü'l-yâni' fi'l-îmân li-men temesseke bihi fe-innehü'l-'urvetü'l-vüşķâ* (Accra 1388/1968); *Zübdetü Fevâ'idü cevâhir* (Kûmâse, ts.; Şeyh İbrâhım Niyâs'ın bazı yazılarını içeren *Fevâ'idü cevâhir resâ'il fi'l-ecvibe ve'l-veşâyâ ve'l-fetâvâ* adlı eserinden seçmeleri ihtiva eder).

BİBLİYOGRAFYA :

Yüşa' Ahmed Bâbâ el-Vâiz, *Temâmü'l-minne fi Ebi'l-Fevz el-Hâc Aħmed Bâbâ el-Vâ'iz el-Vaşanı lisâni'l-feyza ve tercümânihâ bi-Kûmâsi*, Şeyh Muhammed Mustafa Kâmil özel kütüphanesi, Kûmâsi; Muhammed es-Sânî b. Yûsuf Veliiyullah, *Kaşidetü Merâķi's-şu'ud fi medhi sa'di's-su'ud Mevlânâ eş-Şeyh el-Hâc Aħmed Bâbâ el-Vâ'iz lisâni'l-feyza ve tercümânihâ*, el-Medresetü'l-Vataniyye Ktp., Kûmâsi; J. O. Hunwick, *Arabic Literature of Africa: The Writings of Western Sudanic Africa*, Leiden 2003, IV, 612-619; *Mu'cemü'l-Bâbiřin li-şu'arâ'i'l-'Arab fi'l-ķarneyni'l-lâsi' 'aşer ve'l-'işrin*, Küveyt 2008, XIV, 140-142; M. Sey, "Muslim Community in Ghana: The Contemporary Scene", *Jurnal Syariaħ*, V/2, Kuala Lumpur 1997, s. 253; İbrâhım b. Abdullah el-Hâzimi, *Mevusü'atü a'lâmi'l-ķarni'r-râbi' 'aşer ve'l-hâmis 'aşer el-hicri fi'l-'âlemi'l-'Arabî ve'l-İslâmi*, Riyad 1419, I, 273 (madde nin yazımında, Ahmed Bâbâ el-Vâiz'in halifesi Muhammed Mustafa Kâmil'den 17 Temmuz 2004 tarihinde Kûmâsi'de alınan şifahî bilgilerden de faydalanılmıştır).

KEBÂ İMRÂN

AHMED DEM

(bk. el-HÂC AHMED DEM).

AHMED FETHİ PAŞA

(bk. FETHİ PAŞA).

AHMED GÜLÇİN-i MEÂNÎ

(أحمد گلچین معانی)

(1917-2000)

İranlı tarihçi, şair ve bibliyograf.

Tahran'da doğdu. Babasının adı Ali Ekber'dir. İlk ve orta öğreniminden sonra 1934'te Tahran'da Adalet Bakanlığı Genel Emlâk Kayıt Dairesi'nde göreve başladı, ardından bakanlığın çeşitli kademelerinde çalıştı. 1935'te Encümen-i Edebî-yi Hakîm Nizâmî'nin en genç üyesi olarak bu kurumun faaliyetlerine iştirak etti. Bu sırada çevresinin teşvikiyle ilmî araştırmalara yöneldi. Araştırmalarını daha çok encümenin başkanı olan Vahid-i Destgirdî'nin rehberliğinde yürüttü. Nizâmî'nin *Ħamse*'sinin neşrinde de ona yardım etti. Vahid'in 1942'de ölümünden sonra şair Muhammed Ali Nâsih ile birlikte Encümen-i Edebî-i İrân'ı kurdu. 1947'de Ferhengistân-ı İrân'ın faaliyetlerine aktif biçimde katıldı ve sekreterlik görevini yürüttü. 1959 yılından itibaren meclis kütüphanesinde çalıştı. Bu kütüphanedeki Farsça ve Arapça yazmalar katalogunun yanı sıra mesai saatleri sonrasında yaptığı çalışmalarla 1951-1958 yıllarında Kitâbhâne-yi Millî-i Melik'in yazmalar bölümünün katalogunu hazırladı. Bir yandan da yüksek tahsiline devam etti. 1963'te kendi isteġiyle emekliye ayrıldı. 1964'te davet üzerine Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi'ndeki yazmaları tasnif etmek için Meşhed'e gitti. On iki yıl boyunca bu kütüphanedeki Arapça ve Farsça yazmaların kataloglarını yayıma hazırladı. 1977'de Meşhed'de Firdevsi Üniversitesi'nin Edebiyat ve Beşerî İlimler Fakültesi'nde Farsça yazmalar, Safevîler devrinde Fars şiiri ve Farsça yazım kültürü konularında ders vermeye başladı. 16 Mayıs 2000'de Meşhed'de vefat etti, Tûs'taki Makber-i Şuarâ-yi Firdevsi'ye defnedildi. Ahmed Gülçin-i Meânî on üç yaşından itibaren "Gülçin" mahlasıyla şiirler yazmış, 1932'de ilk şiirlerini yayımlamış, şiirde Emîrî Firûzkûhi gibi şairlerden yararlanmış. Şiirleri *Nesim-i Şimâl*, *Tevfik*, *Armaġân*, *Ķiyâm-ı İrân*, *Haber-dâr ve Mollâ Naşreddin* gibi dergilerde çıkmış, özellikle gazelleriyle adını duyurmuştur. Daha sonra bütün şiirleri bir davan halinde neşredilmiştir.

Eserleri. Telif: *Şehrâşûb der Şi'r-i Fâr-sî* (Şehrâşûb ve aynı türde şiir yazarlar

hakkındadır) (Tahran 1346 hş.); *Mekteb-i Vukû' der Şi'r-i Fârsî* (Tahran 1348 hş.; Meşhed 1374 hş.); *Târîh-i Tezkirehâ-yı Fârsî* (I-II, Tahran 1348-1350 hş., 1363 hş.); *Gülzâr-ı Me'ânî* (Tahran 1352 hş., 1363 hş., 1377 hş.) (müellifin çağdaşı olan İranlı edip ve sanatkarların biyografisini ve eserlerini içerir); *Tezkire-i Peymâne* (Meşhed 1359 hş.; Tahran 1368 hş.) (sâkinâmelere ve sâkinâme yazarlarına da irdir); *Divân-ı Gülçin* (Tahran 1362 hş.); *Ferheng-i Eş'âr-ı Sâ'ib* (Tahran 1364 hş.); *Mezâmîn-i Müşterek der Şi'r-i Fârsî* (Tahran 1369 hş.); *Ķârvân-ı Hind: Der Aħvâl ü Âşâr-ı Şâ'irân-ı 'Aşr-i Şafevî ki be-Hind Reftend* (I-II, Meşhed 1369 hş.); *Tekmile-i Emsâl ve Ħikem* (Meşhed 1378 hş.). Neşir: Mirza Muhammed Ali Mezheb-i İsfahânî, *Tezkire-i Yehçâliye* (Tahran 1321 hş.); *Fahreddin Safî, Leřâ'ifü't-ťavâ'if* (Tahran 1336 hş.); Muinülfukarâ Ahmed b. Mahmûd, *Târîh-i Mollâzâde der Zikr-i Mezârât-ı Buħârâ* (Tahran 1339 hş., 1370 hş.); Molla Abdünnebi Fahrüzzaman-ı Kazvîni, *Tezkire-i Meyhâne* (Tahran 1340 hş., 1363 hş.); Muhammed Bâkır Rişhe İsfahânî, *Tezkire-i Manzûm Rişhe* (Tahran 1344 hş.); Abdülkâhir el-Baġdâdi, *el-İzâh 'an uşûli şınâ'ati'l-mesâh* (Tahran 1346 hş.); Ahmed el-Gazzâlî, *Künûzü'l-esrâr ve Rumûzü'l-aħrâr* (Tahran 1347 hş.). Gülçin-i Meânî ayrıca dergilerde birçok risâle neşretmiştir (listesi için bk. Behrûz Eymânî, *Kitâb-ı Mâh-ı Külliyyât*, sy. 63, s. 23-25). **Katalog:** *Fihrist-i Mecmû'a-yı ħařı-i Kitâbhâne-i Meclis* (Tahran 1346 hş.); *Fihrist-i Kütüb-i Ħařı-yi Kitâbhâne-i Âsitân-ı Kuds-i Razavî* (VII. cilt, Meşhed 1346 hş.; VIII. cilt, Meşhed 1350 hş.; IX. cilt, Meşhed 1372 hş.). *Râhnümâ-yı Gencine-i Ķur'an* (Meşhed 1347 hş.) (Âsitân-ı Kuds-i Razavî'deki Ķur'an yazmaları katalogudur); *Fihrist-i Ķismetî ez Kütüb-i Ħařı-i Kitâbhâne-i Merħûm 'Abdülhüseyn Beyât* (Tahran 1348 hş.). Gülçin-i Meânî, Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ının şerhleriyle ilgili bir bibliyografya da hazırlamış ("Gülşen-i Râz u Şürûh-i Muħtelif-i Ân", *Nüşhahâ-yi Ħařı*, sy. 4, 1344 hş./1965, s. 53-124), birçok dergide yayımlanmış çok sayıda makale kaleme almıştır (geniş bir liste için bk. Behrûz Eymânî, *Kitâb-ı Mâh-ı Külliyyât*, sy. 63, s. 23-33).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Gülçin-i Meânî, *Divân-ı Gülçin*, Tahran 1362 hş., s. 3-18; a.mlf., "Zindeġinâme-i Ħûd Neviřt-i Üstâd Aħmed Gülçin-i Me'ânî", *Peyâm-ı Bahârîstân*, sy. 48, Tahran 1384 hş., s. 31-35; Abdürrefî' Hakikat, *Ferheng-i Şâ'irân-ı Zebân-*